

VIRTUS

24 | 2017

Mart van Oers

Matthijs van der Merwede

Een zeventiende-eeuwse libertijn en/of bekeerling?

187

Alleen onder neerlandici is jonkheer Matthijs van der Merwede, heer van Klootwijk (1613-1664), nog enigszins bekend en dat dan uitsluitend door zijn *Roomse min-triomfen* (1651). In deze bundel beschrijft hij in moeilijk leesbare en toch openhartige gedichten de genoegens die meisjes in Rome hem bezorgden. In de uitvoerige opdracht van de bundel verdedigt hij zijn levenswijze met een beroep op de Franse scepticistische filosoof Pierre Charron (1541-1603). Van der Merwede's bespiegelingen bestempelen zijn gedichten als eerder libertijns-erotisch dan pornografisch, maar dat stemde zijn geschokte tegenstanders niet milder. Nog eeuwen later moesten zij tot hun spijt erkennen dat de gedichten in *Roomse min-triomfen* kwaliteit hadden; met evenveel spijt moesten zij constateren dat Van der Merwede's tweede en laatste bundel, *Geestelyke minne-vlammen* (1653), weliswaar getuigde van bekeerling maar ook dat daarin met de zonde veel kwaliteit was verdwenen. Beide bundels bevatten naast gedichten ook vertalingen van zijn hand: in *Roomse min-triomfen* vertalingen van Petrarca's vloekgedichten tegen het pauselijk hof te Avignon en van boek IV van Vergilius' *Aeneis*; in *Geestelyke minne-vlammen* vertalingen van het *Hooglied*, van een aantal psalmen en van Juvenalis' dertiende *Satire*.

Van der Merwede's bewaard gebleven geschriften zijn nu verschenen in een facsimile-uitgave: *Merwe's minnen*.¹ Op aspecten van letterkundige aard gaat deze editie niet diep in; op

1 M. van der Merwede, *Merwe's minnen. Gedichten en brieven ingeleid en toegelicht door Mart van Oers* (s.l., 2016). De editie kent een woord- en zakencommentaar, een inleiding, waar nodig een vertaling en bij brieven een transcriptie (en een verantwoording van alle bronnen, waarop ook dit artikel is gebaseerd). De meest recente publicatie over bronnenonderzoek terzake is die van P.C.A. van Putte, 'Mer-

Portret van Matthijs van der Merwede in de tijd dat hij zijn *Min-triompfen* te Rome vierde, met aan de muur zijn familiewapen (ets, toegeschreven aan Jan Gerritsz van Bronkhorst, 1650; coll. Rijksmuseum, Amsterdam)

Van der Merwede's persoonlijkheid en levensomstandigheden des te meer, zoals ook in dit artikel. Gaandeweg kwamen namelijk twee vragen in het onderzoek centraal te staan: in hoeverre paste de bundel *Roomse min-triompfen* in de ideeënwerelden van zijn tijd, en vooral: moeten de in *Geestelyke minne-vlammen* geclaimde bekering serieus worden genomen? M.A. Schenkeveld-van der Dussen stelt deze vragen reeds aan de orde.² Ik kan het met veel van haar interpretaties slechts eens zijn, maar haar wantrouwen of ongeloof inzake Van der

wede, Matthijs van der', in: R.F. Lissens e.a., ed., *Winkler Prins lexicon van de Nederlandse letterkunde* (Amsterdam-Brussel, 1986) 269-270. Van Putte vulde in persoonlijke communicatie met mij zijn bevindingen aan, nadat hij zijn materiaal reeds ter inzage had gegeven ten behoeve van een bloemlezing: M.v.M. Hr. van Cl., *Mintriompfen in Rome, 1647-1650. Openhartige gedichten van een erotomaan. Herspeld en toegelicht door A.J.G., E.K.G., K.P., M.S., M.B.S.-V., M.A.S.-v.d.D., W.B.d.V.* (Amsterdam, 2004).

² M.A. Schenkeveld-van der Dussen, 'De geestelijke (?) minnevlammen van Matthijs van der Merwede van Clootwijk', *De nieuwe taalgids*, LXXXV (1992) 16-25; idem, 'Drie anti-idealistische dichters', in: idem, ed., *Nederlandse literatuur. Een geschiedenis* (Groningen, 1993) 255-260. Vermoedelijk is zij onder de schrijvers van de in voetnoot 1 genoemde bloemlezing.

Merwede's bekering stel ik ter discussie. Aan de hand van voor- en tegenargumenten kan de lezer vervolgens zelf oordelen.

Vragen

De titel van Van der Merwede's eerste bundel, *Uyt-heemsen Oorlog, ofte Roomse min-triompfen*, van M.V.M. Hr. van CL., roept meteen al vragen op. 'Uyt-heemsen Oorlog' zal een omschrijving zijn van de relatie met 'Amaril', de naam die Van der Merwede gebruikt voor een meisje uit zijn geboorteplaats Geertruidenberg. Volgens Van der Merwede heeft zij hem verbannen (en tot promiscuïteit veroordeeld) door niets meer met hem te maken te willen hebben. Bij onenigheid, zo schrijft hij in een van zijn gedichten, valt een flinke fysieke afstand aan te bevelen; hij gaat naar het buitenland.³ Zijn woede vormt de rode draad door al zijn *Roomse min-triompfen* heen. De gevechtshandelingen hebben bij het ontbreken van een actieve tegenstander overigens meer weg van een spiegelgevecht.

Verder verschuilt hij zich achter een wel heel doorzichtig pseudoniem: van begin af aan was immers duidelijk dat hier Matthijs van der Merwede, Heer van Clootwijk, aan het woord is. Zó duidelijk dat hij zijn woonplaats Den Haag na de publicatie tijdelijk moest verlaten. De overlevering wil ook dat Utrecht een boete op de verkoop stelde, terwijl het boek daar in het openbaar zou zijn verbrand 'door beulshanden'. Bewijzen daarvoor zijn niet aangetroffen, maar het is zeker voorstelbaar: drie eeuwen later, in 1951, zou publicatie evenmin zonder slag of stoot zijn verlopen.⁴ Zowel de ondertitel 'Voor-gevallen en beschreven in 't Jaer ...' als de gedichten zelf met hun in het Italiaans gestelde maar zeer uitvoerige titels lieten nauwelijks twijfel: het betrof hier duidelijk met plezier bedreven en beschreven schanddaden.

Maar als voorzichtigheid geboden was, waarom was dat pseudoniem dan zo doorzichtig, met bovendien op de titelpagina een *corona de señor* (herenkroon) en in de gedichten her en der nadere aanwijzingen in de richting van Van der Merwede? En waarom ondertekende Reier Anso zijn lofdicht als 'R. Ans. te Romen'? Iedereen wist toch dat deze bekende dichter naar Rome was vertrokken? En hoe is het mogelijk dat de uitgever niet alleen zijn eigen naam en adres voluit afdruckte, maar ook een flink lofdicht waaruit bleek dat hij precies wist waar het om draaide? Nu kon hij zich niet meer verdedigen, zoals uitgevers in de vroegmoderne tijd nog weleens deden, met het excuus dat de jongste bediende in de avonduurtjes de persen had misbruikt. Had de quasi-anonimiteit van de schrijver tot doel hem een allure van dapperheid te verschaffen? De kooplust te prikkelen?

Het 'pseudoniem' beschermde Van der Merwede dus niet tegen het gevaar dat hij vanwege zijn bundel zou worden aangezien voor een libertijn, in de beide betekenissen van dat woord:

³ 'Il grand ardire d'Agnola', *Roomse min-triompfen*, 47, regel 8.

⁴ J.L. van Dalen, 'Matthys van de Merwede, heer van Clootwyck', *Oud Holland*, XVIII (1900) 95. Volgens Van Dalen heeft ene Schotel dit citaat ontleend aan 'een leerrede van een Dordtsch predikant van het laatst der XVIIe eeuw', maar heeft Schotel de schrijver ervan niet kunnen identificeren. Nog rond 1960 raakte Justitie zo geprikkeld door de Bob en Daphne-cyclus van Han B. Aalberse (hoewel 'very very very softporno' volgens Max Pam), dat het werk in beslag werd genomen. (M. Pam, 'Mag uw dochter Lolita lezen?'; www.hpdetijd.nl/2012-11-21/mag-uw-dochter-lolita-lezen (geraadpleegd 7 dec. 2017).

Markttafereel in Rome. De Piazza Navona met gezicht op de fontein Fonta dei quattro Fiumi, waaraan Matthijs van der Merwede een woedend gedicht (*Merwe's Minnen*, 626) wijdt omdat de obelisk opgericht was ten tijde van honger (*doek, Michael Zweerts of navolger, derde kwart zeventiende eeuw; coll. Rijksmuseum, Amsterdam*)

libertin de moeurs (vrijbuiters) en *libertin érudit* (vrijdenkers). In Frankrijk was het scepticisme van de Griekse filosoof Pyrrho (die pleitte voor oordeelsopshorting, ook op religieus gebied) weer in de mode, maar wie die ideeën aanhing, keek er wel voor uit om daarmee te pronken. Publieke afwijking van de orthodoxie was gevaarlijk, tot het begin zeventiende eeuw letterlijk levensgevaarlijk. In de Republiek was de vrijheid van meningsuiting een stuk groter, maar ook daar waren grenzen aan wat je in het openbaar kon zeggen. En *libertinage de moeurs* was nergens *bon ton*.

De meeste *esprits forts*, zoals *libertins érudits* elkaar bij voorkeur aanduidden, stelden zich verdekt op en schreven met dubbele bodems, in een soort geheimtaal die je moest kennen, waardoor zij vaak als huichelaars en samenzweerders werden gezien. Huichelachtigheid is wel het laatste dat men de dichter van de openlijk wulpse *Roomse min-triumpfen* kan verwijten. Maar geldt dat ook voor de beweerdelijk bekeerde dichter van *Geestelyke minne-vlammen*? Wat was Van der Merwede voor iemand?

Levensloop

In 1613 werd te Geertruidenberg Matthijs van Klootwijk geboren als enige zoon van Johan Matthijsz van Klootwijk en Cornelia van Beveren.⁵ Johan Matthijsz was rentmeester van de Oranje-heerlijkheid Geertruidenberg; zijn vader was daar burgemeester geweest. Hun (verarmde) riddergeslacht stamde af van de al in de twaalfde eeuw aan te wijzen heren te Merwede, zij het niet in rechte lijn: die stierf uit in 1403. De Van Klootwijks stamden af van Adriaan van der Merwede, die eind dertiende eeuw de naam aannam van de hofstede Klootwijk in Almkerk (nu gemeente Werkendam, Noord-Brabant). In 1421 liep Klootwijk bij de Sint-Elisabethsvloed geheel onder; slechts 47 van de zeventig hectaren werden weer bedijkt. Het exterieur van deze hofstede is redelijk in oude staat bewaard gebleven; dit in tegenstelling tot het Huis te Merwede, waarvan slechts nog delen van muren resteren. Matthijs was de eerste die de naam Van der Merwede met het oude familiewapen weer aannam. Dat wapen, zichtbaar in het bovenstaande portret, was in 1204 verrijkt met vijftien bizans: gouden bollen, genoemd naar Byzantium waar ene Daniel van der Merwede zich tijdens een kruistocht onderscheidde.

191

Matthijs toonde ook op andere wijzen interesse in zijn afstamming en in de daaraan verbonden rechten. Hij zond in 1642 een brief aan een broer van zijn moeder met de aanhef 'Mijn Heer C. van Beveren, Ridder, Heer van Strevelshoeck, Westisselmonde, etc. Raedt en[de] Rentmeester generael van Zuyt Hollandt Borgemeester der Stede Dordrecht'. Matthijs vraagt hem daarin advies over de aanspraken die hij mogelijk kan laten gelden op het riddermatig goed Emmichoven in het Land van Altena en op een partij tienden bij Raamsdonk. De verhouding met deze oom Carel/Charles van Beveren verslechterde later dramatisch.

Eveneens in 1642 verzocht Matthijs zijn neef en vriend Adriaan van Blijenburg in een brief met gedetailleerde specificaties een familiewapen Van der Merwede te laten vervaardigen. De moeder van deze Adriaan van Blijenburg was een zus van Matthijs' moeder en dus óók een Van Beveren. Matthijs correspondeerde jarenlang met Adriaan, die ook ridder was, maar die in tegenstelling tot Matthijs een fraaie carrière in de openbare dienst maakte: burgemeester van Dordrecht, lid van de Raad van State enzovoort. Matthijs daarentegen raakte zozeer aan lager wal dat hij rond 1660 moest vluchten voor zijn schuldeisers. Veelzeggend was dat hij al in een brief van 1643 Adriaan dankt voor diens moeite om hem geld te bezorgen. Überhaupt lijken de jaren 1640 een periode van schulden te zijn. Matthijs maakte dan wel vertalingen van Latijnse schrijvers en daarvan werden er ook wel enkele gepubliceerd, maar dat leverde waarschijnlijk weinig op. De kennis voor die vertalingen had hij opgedaan op de Latijnse scholen in Dordrecht en Utrecht. In 1634 schreef hij zich in als rechtenstudent te Leiden. In 1647 herhaalde hij dat in Padua – met de vermelding 'edelman uit het Land van Altena' – en in Siena, terwijl hij 'reeds' in 1639 het licentiaat in Orléans had behaald. Die rechtenstudie

5 In *Merwe's minnen* zijn de biografische gegevens betreffende Matthijs vooral te vinden in het hoofdstuk 'Data en vermoedens', 21-30.

kwam hem van pas om (rond 1660) een functie met justitiële componenten bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie te krijgen.

Overigens stuiten we hier op de vraag: hoe kwam het dat hij pas in 1634, dus als 21-jarige, begon aan een universitaire studie? De meeste leeftijdgenoten hadden die dan al achter de rug. En hoe kwam het dat hij pas in 1646, dus als 33-jarige, begon aan een grand tour, terwijl het de bedoeling was dat hij op 25-jarige leeftijd het rentmeesterschap van zijn vader zou overnemen? Men zou haast gaan twifelen aan zijn geboortejaar. Maar misschien was het niet tijdens een in 1646 begonnen grand tour dat hij zijn Romeinse liefdestriomfen behaalde, maar tijdens een toen aangevangen zakenreis of zelfs emigratie. Een sterke aanwijzing hiervoor is zijn brief van 1648 uit Rome aan Adriaan van Blijenburg over de aankoop voor Adriaan van schilderijen van niet de geringsten: Rafael, Reni, Titiaan enzovoort.

Op dertienjarige leeftijd wees geworden, kon Matthijs niet meteen zijn vader opvolgen; dat deed zijn oom en voogd Charles van Beveren met de belofte, zwart op wit, het ambt aan Matthijs over te dragen zodra deze 25 jaar en dus meerderjarig werd. Toch gebeurde dat in 1638 niet. In 1642 vroeg Matthijs, zoals gezegd, zijn oom advies over Emmichoven. Van een conflict was toen blijkbaar nog geen sprake. Dat lijkt pas te zijn ontstaan in 1644. Volgens mijn reconstructie had hij in dat jaar geslachtsgemeenschap met een dochter van oom Charles, de zeventienjarige 'Amaril' (haar echte naam is Emerentia); zelf was hij toen 31 jaar. Vervolgens wilde zij echter niets meer met hem te maken hebben, door gestook van haar vader, aldus Matthijs. In *Roomse min-triompfen* voert hij zijn verstoting voortdurend op als een flagrant geval van ontrouw; ik denk dat hij die coïtus had opgevat als een wederzijdse huwelijksbelofte, zoals toen niet ongebruikelijk was.⁶ Hij zou met een meisje Van Beveren, net als zijn vader, een goede partij hebben gevonden.

In 1646 vertrok Matthijs naar Rome en pas in 1652, twee jaar na zijn terugkomst, begon hij bij het Hof van Holland, dat adels- en domeinzaken behandelde, processen tegen oom Charles van Beveren, onder meer over het rentmeestersambt. Dat in hetzelfde jaar Amaril trouwde met mr. Johan Dedel, auditeur bij de Rekenkamer van Holland, betekende voor Matthijs dat pogingen om in het gevele te komen bij de Van Beverens geen zin meer hadden. In 1654 publiceerde hij het pamflet *Lof-sangh van het begin van de victorie van M.V.M. tegens C.V.B.* (oom Charles van Beveren dus), maar de victorie bleef in het begin steken: in hetzelfde jaar verloor Matthijs zijn rechtszaken definitief. Nog afgezien van de merites van zijn zaak, heeft wellicht meegespeeld dat Van Beveren nu eenmaal behoorde tot de belangrijkste regentenfamilies van Dordrecht en beschikte over een sterk netwerk; ook heeft misschien de publicatie van *Geestelyke minne-vlammen* (1653) de effecten van *Roomse min-triompfen* (1651) onvoldoende gecompenseerd. Van Beveren stierf in 1654, maar dat mocht voor Van der Merwede niet baten: de eerste werd als rentmeester opgevolgd door ene Christoff Carel, die rentmeester bleef tot 1668, vier jaar na Van der Merwede's dood.

6 D. Haks, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven* (Utrecht, 1985) 119.

Die dood vormde niet het slot van een wegglijden in armoe en vergetelheid. Over zijn doen en laten tussen zijn terugkeer uit Rome in 1650 en zijn vertrek naar de Oost in 1662 weten we weinig. Wel vervaardigde Van der Merwede (weer) een aantal vertalingen, bracht hij in 1653 *Geestelyke minne-vlammenn* uit en verscheen in 1654 zowaar een herdruk van *Roomse min-triomfen* (in 1676 kwam er nog een herdruk uit). In die tijd echter leverde oorspronkelijke poëzie een net zo slecht belegde boterham op als poëzie in vertaling. Toch sloot Matthijs in 1657 een huwelijk, een mesalliance: niet om zijn financiële positie te verbeteren maar 'om mijn lieve kinderkens te legitimeren'. 'Kinderkens' is meervoud, blijkbaar waren bij de huwelijksluiting (met Debora van Spronssen) twee van hun drie kinderen, misschien alle drie al geboren. Dat God hem 'in den huwelycken staet [heeft] beroepen' voerde hij aan als argument waarmee hij zich schuldeisers (waaronder in ieder geval familieleden) van het lijf probeerde te houden. Betalen kwam eventjes slecht uit. Voor zijn schuldeisers vluchtte hij rond 1659 zelfs naar Antwerpen, maar zij wisten hem te vinden en spanden aldaar een proces tegen hem aan. Matthijs trad als onderkoopman en fiscaal in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en vertrok in 1662 met zijn gezin naar Batavia. De VOC, bekend als laatste toevlucht voor zwarte schapen, staat ook bekend om de ontstellend hoge sterfte aan boord, en inderdaad: zijn vrouw en één van zijn kinderen vonden onderweg de dood. Zijn twee andere kinderen bracht hij in 1663 onder bij een kapitein omdat hij zelf op een oorlogsvloot naar China en Formosa vertrok. In 1664 stierf hij op de terugreis voor de kust van Vietnam, waarschijnlijk 'gewoon' aan een ziekte.

193

Seks en wijsbegeerte

Een ridder die eindigt in een zeemansgraf, een dichter die handelaar in koloniale waren wordt. En er is nog een paradox: een meisjesgek die zich verdedigt met een beroep op een serieuze filosofische stroming, zich daarna bekeerd verklaart en dan God smeekt of sommeert om een bepaalde persoon te vernietigen. Matthijs van der Merwede was duidelijk geen doorsneefiguur, maar was hij een zonderling, een buitenstaander, of kan men hem toch vrij aardig zien functioneren in de milieus waarin hij zich bewoog? Hoe kunnen wij hem duiden? Paste zijn denken en doen enigszins in zijn tijd? In *Merwe's minnen* kom ik tot de conclusie dat niet alleen zijn brieven voor de beantwoording van deze vraag serieus moeten worden genomen: *Roomse min-triomfen* zie ik als een soort dagboek en *Geestelyke minne-vlammenn* als een hartenkreet.

In *Roomse min-triomfen* beschrijft Van der Merwede zijn pogingen om jonge meisjes in zijn bed te krijgen en vooral de resultaten daarvan. Zijn ondergrens wat betreft de leeftijd van de meisjes lag bij twaalf jaar. Verschillende van zijn gedichten geven een verdediging van zijn voorkeur. Zo'n *difesa* komt neer op: ik ben gewoon een oude kater die van jonge muisjes houdt, het is de natuur. In geen enkele van die gedichten komen morele afwegingen met betrekking tot bijvoorbeeld wilsbekwaamheid aan de orde. Niet dat hij geen morele overwegingen kende: hij stelt bijvoorbeeld dat hij zelfs in zijn wildste dromen geen getrouwde vrouwen toelaat en homohaat duikt op de wonderlijkste plaatsen op. In Matthijs' tijd was seks met zeer jonge meisjes overigens vrij normaal; meisjes mochten ook in Rome op die leeftijd trouwen

en moeders boden hem dochters van die leeftijd aan. Zijn gedichten beschrijven onverhuld hoeveel plezier beide partijen aan de seksuele avonturen beleefden; soms is er ook duidelijk sprake van dieper gaande gevoelens, al dan niet wederzijds. Ook blauwtjes, impotenties en andere zaken waarmee een zuivere narcist niet te koop zou lopen, blijven niet verborgen. De indruk van betrouwbaarheid is hier natuurlijk zeer mee gediend.

De volledige titel van *Roomse min-triompfen* eindigt met de mededeling dat die niet alleen zijn 'Voor-gevallen' maar ook 'beschreven in 't Jaer 1647. 48. 49. en 50'. Dit suggereert al dat die liefdestriompfen, als in een dagboek, heet van de naald werden beschreven. De vaak uitvoerige en van data voorziene titels of inleidinkjes boven die gedichten, in de trant van 'Geschreven toen dit en dit aan de hand was (geweest)', kunnen bedoeld zijn geweest als (quasi-) geheugensteuntjes voor hemzelf. Die opschriften stelde hij in het Italiaans, alsof zij – net als de Nederlandstalige gedichten zelf – niet voor iedereen bedoeld waren. Het dagboekkarakter en daarmee de indruk van betrouwbaarheid worden daarmee versterkt.

194 Dat Van der Merwede zijn liefdestriompfen onverhuld beschreef, *hoeft* niet te worden uitgelegd als een poging om met pornografie geld te verdienen. Hij had zijn gedichten dan beter aanzienlijk laagdrempeliger kunnen houden. Porno op rijm en ritme bestond in Nederland sowieso nog niet: Frijhoff noemt *Roomse min-triompfen* zelfs 'de enig bekende erotische gedichtenbundel uit de tijd van de Republiek'.⁷ Ook zou er dan niet zoveel in de bundel hebben gestaan dat met de beste wil niet als pornografisch valt te duiden, zoals zijn vertaling van boek vier van Vergilius' *Aeneis*. Bovendien zou hij er, als het hem slechts zou zijn gegaan om gewin dankzij porno, niet jaren mee bezig zijn geweest maar zou hij sneller hebben gepubliceerd. Maar in de inleiding tot dit artikel is reeds het sterkste argument weergegeven waarom Van der Merwede's eigen gedichten in *Roomse min-triompfen* vallen te beschouwen als libertijns-erotisch en niet als pornografisch: in de opdracht van een pornowerkje zou hij niet bladzijdenlang betogen hoezeer Charron gelijk had met zijn *Sagesse* (in *De la Sagesse* systematiseerde Charron in 1601 de filosofie van Michel de Montaigne). In die opdracht blijkt hij zelfs zonder bronvermelding – wat in die tijd overigens gebruikelijk was – een flinke passage uit de *Sagesse* te hebben overgenomen. Expliciet gaat de opdracht vooral in op Charrons afwijzing van de publieke opinie, maar het ging Van der Merwede om meer: hij beveelt het 'gulde Boecken *de la Sagesse*' (pakweg duizend bladzijden) aan in de belangstelling van 'die veerdige en loffelijcke Over-setters [vertalers] t'*Amsterdam*'. Die hoeven dan hun tijd niet te 'verquisten in die winderige leugen-vryerijtjens van de *Franskens*'.⁸ *De la Sagesse* was in 1605 door het Vaticaan geplaatst op de *Index* van boeken waarvan lezing voor rooms-katholieken verboden was; in Frankrijk mocht men het niet drukken, verkopen of bezitten. Toch was het een ware bestseller.

7 W. Frijhoff, 'Matthijs van de Merwede, 07-07-1613 (Geertruidenberg) - 03-03-1664 (Vietnam)', in: idem e.a., ed., *Dordts Biografisch Woordenboek*, www.regionaalarchiefdordrecht.nl (geraadpleegd 6 dec. 2017). Overigens nuanceert Leemans dit enigszins: na *Roomse min-triompfen* zou het 'tot 1750 duren eer er weer een vergelijkbaar erotische dichtbundel in Nederland verscheen'; I. Leemans, *Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans 1670-1700* (Nijmegen, 2002) 165.

8 Van der Merwede, *Merwe's minnen*, 220.

Venetiaanse courtisane. In 'Een verachting van Roomen' (*Merwe's Minnen*, 164) beschrijft Van der Merwede enige bezienswaardigheden in het buitenland, waaronder 'de hoog-geschoende Wijven' (met noot: 'd'Edel luffren te Venetien') en vermaant hij zichzelf niet alles van thuis beter te vinden (*tekening, Gerardt ter Borch, 1615, naar Gentile Bellini; coll. Rijksmuseum, Amsterdam*)

195

Met Montaigne zijn we beland bij het scepticisme, met wortels tot diep in de Griekse filosofie: de reeds genoemde Pyrrho. Zo'n driehonderd jaar voor onze jaartelling betoogde deze dat het onmogelijk is iets echt te kennen; ieder oordeel moeten we derhalve opschorten. Als we denken iets te weten doen we dat immers op basis van onze zintuigen en/of onze geest, en onze zintuigen bedriegen ons vaak: een stok die we in het water houden lijkt bij het wateroppervlak gebroken, bliksem kunnen we eerder zien dan horen. Dat we evenmin zonder meer mogen vertrouwen op de werking van onze geest is een open deur. Religies, ethische standaarden en rechtsstelsels variëren al naar gelang tijd en plaats, en de logica leidt tot ambiguiteiten, sofismen en paradoxen. De rede is machteloos, menen scepticisten; laten we ons dus maar houden aan de wetten, gewoonten en religie van ons land, anders maken wij ons sociaal onmogelijk of vervallen we (opnieuw) in burger- en godsdienstoorlogen.

Vooraf onder *libertins érudits* was de neiging niettemin sterk alternatieven te zoeken voor de religieuze moraal; in het bijzonder werd daartoe een beroep gedaan op 'de natuur'. Ook hiervoor kon men voortbouwen op oude Grieken en Romeinen die al hadden opgeroepen de natuur te volgen. Regelmatig verklaart ook Van der Merwede zijn doen en laten met een be-

roep op de natuur. Natuurfilosofie echter is evenals scepticisme meer een stroming dan een nauw omschreven leer. Van der Merwede zet nergens uiteen wat de natuur nu precies voor hem betekent. Hij beschrijft wel in een van zijn gedichten in *Roomse min-triompfen* de gedachten die bij hem opkwamen bij het lezen van Lucretius die Epicurus' leer op papier had gezet. Het ging Van der Merwede dan niet om Epicurus' atheïsme of deïsme ('áls er al goden bestaan, dan bemoeien zij zich niet met ons') maar om 'mijns Meesters leer' dat niets uit niets ontstaat en dat niets tot niets vergaat. Ironisch wijst hij erop dat uit niets wel degelijk iets kan ontstaan: bijvoorbeeld zijn liefde tot Amaril, want zij (met haar hart van steen, en dat staat voor hem gelijk aan niets) had zijn liefde opgewekt. Evenzeer kan iets tot niets vergaan: hij had immers zijn hart verloren. Tot slot gaat hij nog in op Epicurus' opvatting van tijd, waaraan hij de hoop ontleent dat hij onsterfelijk zal blijken.

196 Verspreid en terloops noemt hij ook nog andere namen van filosofen. Het best lijkt de schrijver van *Roomse min-triompfen* te karakteriseren als een eclecticus met duidelijk scepticistische trekken. Daarop wijzen zijn opdracht, maar ook allerlei opmerkingen in de bundel. Zijn filosofisch-ethische opvattingen verwoordt hij misschien nog het scherpst in het vierregelige 'Wel-levens leeringen' (welleven betekent zoiets als deugdzaamheid):

Wilt gy den nijd in eygen strikken worgen,
 Leef wel, en laet dan voort u Schepper sorgen,
 Leef wel geruste ziel, en schoon den Hemel stort,
 Doe niemand, en voor al, u selven niet te kort, &c.⁹

Wat 'u[w] Schepper' betreft: godloochenaars bestonden rond 1650 nog nauwelijks. Ook scepticisten waren doorgaans gelovig, vaak zelfs priester. Sterker, veel contrareformatoren hanteerden lange tijd het scepticisme als wapen tegen het protestantisme. Zij betoogden dat wij, mensen met onze waardeloze geest, Gods bedoelingen niet kunnen kennen. Wij hebben weliswaar de bijbel, Gods woord, maar om dat woord te kunnen begrijpen is goddelijke inspiratie vereist en die schenkt God slechts aan de Rooms-Katholieke Kerk met haar eeuwenoude traditie.

Bekering?

In *Geestelyke minne-vlammen* verklaart Van der Merwede zich bekeerd. Deze bundel bevat vooral vertalingen of eigenlijk bewerkingen van het *Hooglied*, de boetpsalmen, andere psalmen en de dertiende satire van Juvenalis. Het eigen werk bestaat hoofdzakelijk uit gedichten ter gelegenheid van kerkelijke feest- en gedenkdagen. De authenticiteit van de bekering wordt sinds pakweg de Tweede Wereldoorlog in twijfel getrokken. Van Putte noemde in 1986 de gedichten in *Geestelyke minne-vlammen* nog 'uitingen van berouw over het vroegere zondige leven en deemoedige beden tot God om vergeving', maar stond met dat standpunt

9 Ibidem, 596.

toen al alleen.¹⁰ Zowel de bewerkingen als de oorspronkelijke gedichten in *Geestelyke minne-vlammen* zitten namelijk weer vol seksuele toespelingen en uitweidingen. De in *Geestelyke minne-vlammen* geclaimde bekering wordt dan ook sinds pakweg 1950 doorgaans schamper afgedaan. Hardop wordt het niet gezegd, maar de teneur is meestal duidelijk: 'Daar trappen wij niet in'. Neutraler stelt René van Stipriaan zich op: 'Of hij daarin oprecht was? Het valt niet te achterhalen.'¹¹

Aan de oprechtheid twijfelt het meest expliciet Schenkeveld-van der Dussen, tot in de titel van haar desbetreffende artikel toe.¹² Gezegd moet worden dat zij in haar artikel sterke argumenten aanvoert. Zij wijst erop dat Van der Merwede in zijn berijming van het *Hooglied* de erotiek nog wat sterker benadrukt dan in de brontekst al het geval is; dat hij in de overige gedichten erotiek te onpas laat opduiken en dat hij de psalmberijmingen gebruikt om een vijand (oom Charles) te lijf te gaan. Dit laatste spitst zij later nog toe: 'Zo gelezen is de bundel wel de meest brute aanval op de christelijk-idealistische poëtica die zich denken laat: de taal van de tegenstander overnemen en daaraan – voor de goede verstaander – een tegenovergestelde betekenis verbinden.'¹³

197

Tegen de bekering zijn meer argumenten te geven. Zo wees Paul Dijstelberge mij erop dat alleen al de opdracht van *Geestelyke minne-vlammen* aan een volslagen onbekende 'Jonkheer Pieter van Peene' drie keer naar een penis zou kunnen verwijzen: jongeheer, Piet of Pieterman en pee of peen. Van Peene wordt in de opdracht inderdaad neergezet als een 'personage' dat weliswaar niet groot is maar toch bedankt moet worden voor niet nader genoemde diensten, terwijl men een belangrijk deel van Van der Merwede's *Roomse min-triompfen* inderdaad kan opvatten als een loflied op de verdiensten van zijn penis. Wanneer 'Jonkheer' hier inderdaad staat voor zo'n soort jongeheer zien we hier in *Geestelyke minne-vlammen* bovendien een blijk van zelfspot die wel past bij de brutale openhartigheid van *Roomse min-triompfen* en die nog wel valt te rijmen met Van der Merwede's narcistische trekjes, maar zien we ook zelfspot met een strekking die men niet onmiddellijk zou associëren met een verse bekering.

Dankzij ware detectivearbeid van Schenkeveld-van der Dussen mogen we aannemen dat een belangrijk deel van de *Geestelyke minne-vlammen* oom Charles van Beveren wil raken. Dat gebeurt echter op een wijze die in onze ogen getuigt van een wrok of haat die op zijn best als oudtestamentisch valt te karakteriseren en niet past bij iemand die zojuist is bekeerd tot het christendom als liefdesleer. Opvallend is verder dat de vrome bundel (1653) al twee jaar na de schunnige verscheen (1651). Die periode moet Van der Merwede geheel of grotendeels hebben besteed aan vertalen, dichten, drukken en corrigeren ten behoeve van de vrome bundel, dus was hij toen al bekeerd of zich aan het bekeren en had hij toen kunnen voorkomen dat *Roomse min-triompfen* verscheen. Er is niets dat daarop wijst, net zomin als er iets is dat wijst op verzet zijnerzijds tegen een tweede druk (in 1654). Tegen dit argument valt echter in te

10 Ibidem, 270.

11 R. van Stipriaan, *Lof der botheid. Hoe de Hollanders hun naïviteit verloren* (Amsterdam-Antwerpen, 2016) 178.

12 Schenkeveld-van der Dussen, 'De geestelijke (?) minnevlammen', 16-25.

13 Schenkeveld-van der Dussen, 'Drie anti-idealistische dichters', 255-260.

brengen dat hij bekeerd kan zijn zonder afstand van zijn schunnige bundel te willen nemen. En inderdaad, in de vrome bundel verwerpt hij in zeer krachtige termen het in de eerste bundel beschreven leven, maar neemt hij met geen woord afstand van de beschrijving daarvan.

Maar er zijn sterkere argumenten tegen de bekering. In de eerste plaats zou de bekering rond 1651 plaatsgevonden hebben en toen had Matthijs bijna zeker nog geen kinderen. In 1657 trouwde hij om kinderen te echten; die moet hij dan ongehuwd hebben verwekt tijdens of na zijn bekering. In de tweede plaats zat Van der Merwede bij de publicatie van *Geestelyke minne-vlammen* zo ongeveer aan de grond. Wij kennen een bedelbrief aan Adriaan van Blijenburg uit 1652 en toen was hij al begonnen aan zijn rechtszaken tegen oom Charles. Met het oog op zijn sociale positie kon hij zich beter voordoen als een tot inkeer gekomen verloren zoon dan als een onverbeterlijke zondaar. Vergelijk de laatste zin van een artikel over hoe Constantijn Huygens dat aanpakte: ‘Weloverwogen zelfpresentatie is een factor die veel van Huygens’ kunst motiveert.’¹⁴ Van der Merwede had een sterk motief om in zijn debuutbundel bekering te veinzen.

198

Er zijn echter óók argumenten om achter het vroomheidsvertoon géén bedrog te vermoeden. Om met het laatstgenoemde argument voor bedrog te beginnen: hij nam kennelijk voor lief dat vooral de vele seksuele toespelingen in zijn bundel ook zijn tijdgenoten zouden opvallen en velen ergeren. Als hij met *Geestelyke minne-vlammen* werkelijk weer in een goed blaadje bij het establishment had willen komen, dan had hij wel teksten gefabriceerd die minder bezwaar oproepen. Daarvoor was hij slim genoeg. Als sollicitatiebrief zal de bundel dus niet zijn bedoeld. Hetzelfde geldt voor de mogelijkheid dat de bundel christenen of één christen (Charles van Beveren) met de eigen wapenen moest bestrijden, zoals Schenkeveld-van der Dussen oppert.¹⁵ Ook als dát de bedoeling was, dan zou hij die seksuele verwijzingen hebben weggelaten. Het is niet handig in een betoog vol aanstootgevende onderdelen vroomheid te pretenderen en anderen te beschuldigen van immoraliteit.

Kortom, de seksuele verwijzingen zaaien twijfel over de oprechtheid van de bekering, maar ook ten aanzien van de mogelijke motieven voor onoprechtheid. De (opvallend vele) lofdichters waren, voor zover wij kunnen nagaan, gelovige mensen met een serieuze maatschappelijke status. Zouden zij medewerking hebben willen verlenen aan een bundel die één grote leugen (bekering) inhield en waarin een vooraanstaand christen of de hele christenheid met quasi-christelijke middelen werd bestreden; waarin God op schandelijke wijze werd ingezet voor onwaardige doeleinden, door iemand die zich aan God en zijn geboden niets gelegen liet liggen of misschien zelfs niet in hem geloofde? Of waren de lofdichters zo dom dat zij het bedrog niet inzagen, terwijl wij, levend in een toch sterk veranderde cultuur, dat bedrog intuïtief wél doorzien?

¹⁴ F.R.E. Blom, ‘Solliciteren met poëzie. Zelfpresentatie in Constantijn Huygens’ debuutbundel *Otia* (1625)’, *De zeventiende eeuw*, XXIII (2007) 230-244.

¹⁵ Schenkeveld-van der Dussen, ‘De geestelijke (?) minnevlammen’.

Conclusie

Er zijn goede argumenten voor de stelling dat Van der Merwede's bekering geveinsd was, niettemin ben ik geneigd hem op zijn woord te geloven. Hij kan zich hebben bekeerd maar zijn oude karakter hebben behouden en dus openhartig en 'erotomaan' zijn gebleven.¹⁶ Hij was dan op zijn manier bekeerd, zonder af te stappen van zijn oude trant: ik doe en schrijf wat ik goed vind en bestrijd wat en wie ik slecht vind, wát de goegemeente daar ook van zegt en wát de gevolgen daarvan ook mogen zijn. God heeft ons de rede en de seksualiteit niet voor niets gegeven. Zo bezien was hij met zijn bekering een voorganger van Gerard Reve, die gods- en seksualiteitsbeleving op nog eigenzinniger wijze combineerde en evenmin terugschrok voor een in zijn maatschappij niet populair imago.

Overigens valt zo ook te verklaren waarom Van der Merwede *Roomse min-triompfen* publiceerde in de periode waarin zijn bekering zich voltrok. Zijn vertaling van het *Hooglied*, een verzameling duidelijk erotisch getinte verzen, zou kunnen dienen als rechtvaardiging achteraf voor het publiceren van *Roomse min-triompfen*. Mogelijk dacht hij: als het *Hooglied* deel uitmaakt van Gods woord, dus als erotiek ook in religieuze teksten niet taboe is, wat is er dan tegen het publiceren van mijn *Roomse Min-triompfen*? En wat is er dan tegen het aandikken of aanbrengen van seksueel getinte passages in de religieuze teksten in *Geestelyke minne-vlammen*? De heerlijkheid van de liefde tussen God en gelovige valt nu eenmaal slechts te beschrijven in krachtige termen.

Voor de interpretatie dat de in *Geestelyke minne-vlammen* geclaimde bekering geveinsd is, zie ik, kortom, sterke maar geen dwingende argumenten. Voor de interpretatie dat de bekering oprecht was, kunnen ook sterke argumenten worden aangevoerd, waarvan één mij zelfs dwingend voorkomt: de lof der lofdichters. Een 'rechter' spreekt een verdachte vrij van het veinzen van bekering indien voor dat veinzen geen bewijzen worden aangevoerd maar slechts vermoedens (opgeroepen door erotiek en aanvallen op oom in teksten), indien zijn mogelijke motieven (beschadiging van oom, sollicitatie) worden tegengesproken door zijn handelen (diezelfde erotische teksten) en indien hij door geloofwaardige getuigen wordt vrijgepleit. 'Vermoeden' is misschien een beter woord, maar ik geloof in Van der Merwede's bekering.

Drs. M.C. van Oers (1941), sociologist, was until his retirement working at a number of ministries.

Voorschoten – m.c.vanoers@gmail.com

16 Vergelijk de titel van de in voetnoot 1 genoemde bloemlezing.

- Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Versteegen
- Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins
- Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen
- Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen
- Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten
- Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

24 | 2017

